



פרוזדאות ירבעם

הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ¹

יו"ר אגודת מטמוני ארץ

בחז"ל מסופר, כי ט"ו באב, ועימו יום הכיפורים, הם שני המועדים ש"לא היו כמותן לישראל"². אחד מן הטעמים לשמחה הגדולה מובא בשם עולא, והוא שבאותו היום בוטלו המשמרות שהעמיד ירבעם בן נבט מלך ישראל במטרה למנוע מישראל לעלות לרגל לירושלים³.

במאמר זה, נסקור את סדר השתלשלות העניינים להעמדת המשמרות ('פרוזדאות' בלשון חז"ל – המילה הלטינית למשמרות), ונראה כי עיתים עיתים היו: מן הזמנים שהיו משמרות, ומן הזמנים שהן לא התקיימו. ואף על פי שהמשמרות התקיימו רק לסירוגין, מסתבר כי היום טוב נתקן ביום שבו הן בוטלו סופית על ידי הושע בן אלה. אגב אורחא ניגע בסוגיות נוספות בעניין יחסיהם של ממלכות יהודה וישראל.

ימי השופטים

נפתח ברקע קצר. בתקופת השופטים היו בני ישראל מפולגים ומפורדים זה מזה. כל שבט חי לעצמו, והיו מהשבטים שאף התפלגו לרסיסי שבטים.

¹ מייל לתגובות: ymy81196@gmail.com

² תענית כו, ב.

³ שם ל, ב - לא, א.

דוגמא להתפרדות בתוך השבטים עצמם ניתן לראות בשימוש בביטוי 'שבט' ביחס למשפחה אחת, לאחר מלחמת פילגש בגבעה: "וַיֹּאמְרוּ מִי אֶחָד מִשְּׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא עָלָה אֵלָּה אֶל ה' הַמַּצְפָּה וְהִנֵּה לֹא בָּא אִישׁ אֶל הַמַּחֲנֶה מִיְבִישׁ גְּלָעָד אֶל הַקֶּהֶל:⁴".

יותר מכל ממחישים את הפירוד בין השבטים ומלחמותיהם זה בזה דברי דבורה בשירתה:

מִנֵּי אֶפְרַיִם שָׁרְשָׁם בְּעַמְלֵק אֶחְרִיד בְּנִימִין בְּעַמְמִיד מִנֵּי מְכִיר יָרְדוּ מְחַקְקִים
 וּמְזַבְּלוֹן מִשְׁכִּים בְּשֵׁבֶט סִפֵּר: וְשָׂרִי בְּיִשָּׁשְׁכָר עִם דְּבָרָה וַיִּשָּׁשְׁכָר כֹּן בָּרַק בְּעַמְק
 שְׁלַח בְּרַגְלָיו בְּפִלְגוֹת רְאוּבֵן גְּדֹלִים חֲקָקִי לֵב: לָמָּה יִשְׁבֶּת בֵּין הַמְּשֻׁפְּתִים לְשִׁמְע
 שְׂרָקוֹת עֲדָרִים לְפִלְגוֹת רְאוּבֵן גְּדֹלִים חֲקָרִי לֵב: גְּלָעָד בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן שָׁכֵן וְדוֹ
 לָמָּה יָגוּר אֲנִיּוֹת אֲשֶׁר יֹשֵׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְרָצָיו יִשְׁכּוֹן: זָבְלוֹן עִם חֲרָף נִפְשׁוֹ
 לְמוֹת וְנִפְתְּלִי עַל מְרוֹמֵי שְׂדֵה: (שופטים ה, יד-יח)

חלקים ממנשה נעשו לשבט בפני עצמו ומכונים 'מכיר'. כמו כן, בעת המלחמה שבטים שונים מתעלמים מאחיהם המחרפים את נפשם למות. פירושו של רש"י מחמיר אף יותר במחלוקתם: "בְּפִלְגוֹת רְאוּבֵן - אבל בחילוקי ליבו של ראובן רבו חקקי לב 'נכלי ליבא' - ערמומית. ומה היא ערמומיתו, ישב לו בין משפתי המלחמה לשמוע מי נוצח ויהיה עמו." דהיינו שהסכימה דעתו להילחם באחיו.

עם מפולג ומסוכסך הוא חלומו של כל אויב, וכך בתקופת השופטים היו בני ישראל טרף קל לעמי האיזור. לאורך השנים שיעבדו עמים שונים חלקים משבטי ישראל. הנהגת השופטים הייתה פתרון חלקי ולא מספק, כי אף שופט לא שלט על כל ישראל, ולעיתים היו שופטים שפעלו במקביל לשופטים אחרים⁵. בנוסף, לאחר מות השופט נוצר ואקום שלטוני, ששוב היה מנוצל על ידי עמי האיזור.

ממלכת ישראל המאוחדת

בשלב מסויים, מאסו בני ישראל במצב זה ופנו לשמואל בדרישה נחרצת למנות עליהם מלך⁶. מינוי המלך הוכיח את עצמו כבר בשלב הראשון, כשהגיע נחש העמוני

⁴ שופטים כא, ח.

⁵ ראה במבואי לשופטים מהדורת עוז והדר-אור לישרים שהארכתי בעניין זה מדברי חז"ל והמפרשים (כגון בועז שהיה שופט אף שלחלק מהדיעות אינו אבצן, ולפי זה שימש כשופט במקביל לאחד השופטים).

⁶ שמואל א, ח.

וביקש לנקר את עין ימינם של אנשי יבש גלעד. שאול שלח את הקריאה אל הדגל בכל גבול ישראל, ובעזרת שלוש מאות ושלושים אלף לוחמים שהתקבצו מכל שבטי ישראל, ניצח את העמונים על נקלה⁷.

הממלכה המאוחדת השתמרה בידי דוד שהמשיך למלוך על כל שנים עשר שבטי ישראל. כשכל העם מאוחד בהנהגתו, נלחם דוד בפלשתים והכניעם, הכה את העמונים והמואבים, אדום וארם ועוד. ממלכתו השתרעה על כל עבר הירדן, סוריה המורחבת, ועד אדום בדרום.

היתה זו הזדמנות היסטורית. מצרים הייתה מפולגת במלחמות אזרחים, סכסוכים ופילוגים, וסיימה מאות שנים של שחיקה מתמדת. המדינה שהיתה גבירת ממלכות ושיעבדה את העמים שממזרח לה, לא הייתה עוד רלוונטית ככוח אימפריאלי, תחת שלטון השושלת העשרים ואחת. למעט איזכור אגבי בתיאור גבורתו של בניהו בן יהוידע ("והוא הִפָּה אֶת אִישׁ מִצְרַיִם"⁸), לא נזכרת כלל מצרים בימי דוד.

אויבי הממלכה מתאחדים

באמצע ימי שלמה התרחשה במצרים מיני-הפיכה שלטונית, שהעלתה לשלטון את השושלת העשרים ושתים. בראש השושלת החדשה עמד שושנק הראשון, איש עוצמתי ורב פעלים, שהיה נחוש להשיב את מצרים לימי זוהרה. לשם כך גייס שושנק (הנקרא במקרא שישק), את כל מי שיכול להיות מטרד לממלכת ישראל. כך גייס שושנק את הדד האדומי שעמו נשלט בידי ישראל ואת רזון בן אלידע הארמי שגם עמו הוכה קשות על ידי דוד. הגיוס החשוב ביותר היה של ירבעם בן נבט האפרתי, באמצעותו ביקש שושנק לגרום למלחמת אזרחים בישראל, שבסיומה תיפול ארץ ישראל כולה כפרי בשל לידיו.

הפיצול הגדול

ההזדמנות לא איחרה לבוא. לאחר מות שלמה שלח פרעה שישק את ירבעם בן נבט, בן חסותו, לעלות לארץ ולפלג את הממלכה. שלב ראשון זה מוכתר בהצלחה מלאה, וממלכת ישראל המאוחדת הופכת לנחלת ההיסטוריה.

⁷ שמואל א, יא.

⁸ שמואל ב כג, כא.

הכתוב במלכים מתאר את תגובת רחבעם, וסופה :

וַיָּבֹא רְחִבְעָם יְרוּשָׁלַם וַיִּקְהַל אֶת־כָּל־בְּיַת יְהוּדָה וְאֶת־שֶׁבֶט בְּנֵימָן מֵאֵה וּשְׂמֹנִים אֶלֶף בְּחֹר עֵשָׂה מִלְחָמָה לְהִלָּחֵם עִם־בְּיַת יִשְׂרָאֵל לְהַשִּׁיב אֶת־הַמְּלוּכָה לְרְחִבְעָם בְּרוּשָׁלַמָה. וַיְהִי דָבָר הָאֱלֹהִים אֶל־שִׁמְעֹנָה אִישׁ־הָאֱלֹהִים לְאֹמֶר. אָמַר אֶל־רְחִבְעָם בְּרוּשָׁלַמָה מִלֶּךְ יְהוּדָה וְאֶל־כָּל־בְּיַת יְהוּדָה וּבְנֵימָן וַיִּתֵּר הָעָם לְאֹמֶר. כֹּה אָמַר ה' לֹא־תִלְחַמּוּן עִם־אֲחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שׁוּבוּ אִישׁ לְבֵיתוֹ כִּי מֵאֲתָי נְהִיָה הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־דְּבַר ה' וַיָּשֻׁבוּ לָלֶכֶת כַּדָּבָר ה' (מלכים א יב כא-כד).

אלא שמנגד מפורש בכתוב :

וּמִלְחָמָה הִיָּתָה בֵּין רְחִבְעָם וּבֵין יְרָבְעָם כָּל הַיָּמִים : (מלכים א יד, ל⁹)

והסתירה בולטת לעין.

בכלל, כל הקורא את הסיפור הזה עומד נפעם מבחירתם של רחבעם ויהודה לאבד את רוב הממלכה בגלל דבר ה'. אלא שרושם זה עומד בסתירה גלויה לתיאור חטאיהם של יהודה בימי רחבעם, המפורשים בספר מלכים¹⁰, והסתירה דורשת הסבר.

בהמשך התיאור בדברי הימים¹¹ מסופר על התקבצות הלוויים והכהנים ממלכת ישראל אל ממלכת יהודה.

וְאַחֲרֵיהֶם מִכָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּתְּנִים אֶת לְבָבָם לְבַקֵּשׁ אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כָּאוּ יְרוּשָׁלַם לְזָבוּחַ לַה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם : וַיִּחְזְקוּ אֶת מַלְכוּת יְהוּדָה וַיִּאֲמְצוּ אֶת רְחִבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה לְשָׁנִים שְׁלוֹשׁ : (דברי הימים ב יא, טז-יז)

בהמשך לכך מספרים חז"ל כי ירבעם הושיב פרדיסאות (משמרות) על הדרכים כדי למנוע את ישראל לעלות לירושלים¹², מהלך זה היה מתבקש מבחינה פוליטית, לאור העובדה שרבים מיראי ה' עלו לירושלים ונספחו למלכות יהודה.

⁹ וכן בדברי הימים ב יב, טו.

¹⁰ מלכים א יד, כא-כד.

¹¹ דברי הימים ב יא, יג-יג.

¹² ירושלמי תענית ד, ד; ועוד.

מסעו של שישק

בשנה החמישית למלכות רחבעם עלה עליו שישק מלך מצרים וביצע את זממו:

וַיִּקַּח אֶת אֲצָרוֹת בֵּית ה' וְאֶת אוֹצְרוֹת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֶת הַכֶּלֶל לְקַח וַיִּקַּח אֶת כָּל מִגְנֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר עָשָׂה שְׁלֹמֹה: (מלכים א יד, כו)

למרות המכה הקשה, התאווש רחבעם והשתחרר מעולו של שישק: "וַיִּתְחַזַּק הַמֶּלֶךְ רַחְבְּעָם בִּירוּשָׁלַם וַיִּמְלֹךְ"¹³.

במאמרי על מלכות שלמה¹⁴ הארכתי להוכיח כי חטאו של שלמה וגמולו (השטנים שהעמיד ה' למלכותו, יחד עם מות חותנו מלך מצרים ועליית שישק שתמדך בנלחמים בו), היו בין שנת עשרים וחמש לשלושים למלכותו. הבאתי לכך סיוע מהזיהוי המקובל במחקר של שושנק הראשון עם שישק המקראי. והנה, שושנק מלך מעל עשרים שנה, ומסעו לארץ ישראל היה בשנותיו האחרונות. כמובן שמיד לאחר מות שישק-שושנק פרק רחבעם את עולו, כמתואר בפסוקים.

כאן המקום להתייחס ל'כתובת שישק' – כתובת ארכיאולוגית בה מספר שישק על מסע כיבושו בארץ ישראל. לכאורה הכתובת מתאימה למסופר במקרא, אבל כשנעיין נראה שהדברים אינם כה פשוטים. בכתובת מצויינות ערים רבות בארץ ישראל שנכבשו במסעו של שישק, אך ירושלים איננה נזכרת ביניהם. יתר על כן, רוב הערים הנזכרות הן בצפון הארץ – ערי ממלכת ירבעם.

תשובה לשאלה זו נתן הרב פרופסור יהודה אליצור במאמרו המבריק 'פלישת שישק במקרא: היסטוריוסופיה נבואית מול מציאות'¹⁵.

הבה נקרא שוב בתשומת לב את תיאור עליית שישק על ירושלים בדברי הימים:

וַיִּלְכֹּד אֶת עָרֵי הַמְצָרוֹת אֲשֶׁר לַיהוּדָה וַיָּבֵא עַד יְרוּשָׁלַם: וַיִּשְׁמַעְיָה הַנְּבִיאָה בָּא אֶל רַחְבְּעָם וְשָׂרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר נֶאֱסָפוּ אֶל יְרוּשָׁלַם מִפְּנֵי שִׁישָׁק וַיֹּאמֶר לָהֶם כֹּה אָמַר ה' אֱתֶם עֲזַבְתֶּם אֹתִי וְאֵף אָנִי עֲזַבְתִּי אֶתְכֶם בְּיַד שִׁישָׁק: וַיִּכְנְעוּ שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל וְהַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ צְדִיק ה': וּבְרָאוֹת ה' כִּי נִכְנְעוּ הָיָה דְבַר ה' אֶל שְׁמַעְיָה לֵאמֹר נִכְנְעוּ לֹא אֲשַׁחֲיֶתֶם וְנִתַּתִּי לָהֶם כְּמַעַט לְפָלִיטָה וְלֹא תִתְּנֶה חֲמַתִּי בִירוּשָׁלַם בְּיַד שִׁישָׁק: כִּי יִהְיוּ לוֹ לְעֶבְדִים וַיִּדְעוּ עֲבוֹדָתִי וְעֲבוֹדַת מַמְלְכוֹת

¹³ דברי הימים ב יב, יג; [גם במלכים מתואר איך שיקם רחבעם את כבודו והחליף את מגיני הזהב במגיני נחושת].

¹⁴ פשטות המתחדשים יב (סיוון תש"פ), עמ' 90.

¹⁵ [המאמר](#) באתר 'דעת'.

הַאֲרָצוֹת: וַיַּעַל שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּקַּח אֶת אֲצָרוֹת בַּיִת ה' וְאֶת אֲצָרוֹת בַּיִת הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֹּל לָקַח וַיִּקַּח אֶת מְגִנֵי הַזָּהָב אֲשֶׁר עָשָׂה שְׁלֹמֹה: (דברי הימים ב יב, ד-ט)

מה שאנו רואים, כי בניגוד למצופה, שישק לא היכה את ירושלים, אלא לקח את שללה והסתלק.

מדוע השתנתה התכנית והצטמצמה לכדי נטילת שלל?

ועוד, מדוע היכה שישק את ערי ירבעם, בעל בריתו עד לא מזמן?

לחשיבות העניין, אעתיק כאן מקצת מלשונו של אליצור:

נראים הדברים כי ירבעם לא היה מוכן מלכתחילה להרחיק לכת כשישק. אמנם היה עוין את בית דוד וביקש לפרוק את עולו, אך לא על מנת לשעבד את הארץ למצרים. עם שובו של ירבעם לארץ אחר מות שלמה גברה, לפי כל הסימנים, הסתייגותו מתכנית ההשמדה המצרית. הסכנה של מלחמת אחים נמנעה, הנביאים כוננו שביתת נשק בין בית דוד לבין מלכות השבטים. שוב לא הייתה יהודה בעיני ירבעם אויב ורודף, ומצרים לא הייתה עוד מצילה ומושיעה, כי אם להיפך. ירבעם בן נבט סירב לשתף פעולה עם שישק. ירושלים ניצלה, בלשון ההיסטוריון, בזכות ירבעם. משראה שישק הפולש שלא נעשתה עצתו וכי בן חסותו ירבעם 'בגד בו', חרה אפו והמבצע שנועד להשמיד את בית דוד ולהחריב את ירושלים, הפך מסע עונשין נזעם נגד ירבעם וממלכתו.

עד כאן עיקרי מהלכו של פרופסור יהודה אליצור. וכאן, יש להוסיף עוד מהזווית היהודאית:

דמותו של אביה

דמותו של רחבעם כפי שעולה מן המקרא, היא של מלך שאופיו לא מתאים למלוכה. הוא איננו יודע להתגמש בעת הצורך, מבכר את עצת הילדים ובעל חולשות נוספות.

היו ליהודה את כל הסיבות שבעולם להימחק טוטאלית: מלך כושל, ברית עויינת בין כל עמי האיזור, ומרד של רוב העם שעומד להילחם בהם. אלא שכאן נכנסה לתמונה דמותו של אביה-אבים, בנו של רחבעם. ייתכן שהתשובה נמצאת בתיאור הקצר של מלכות אביה בכתוב:

וּבְשֵׁנַת שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה לְמֶלֶךְ יִרְבְּעָם בְּרִנְבֵט מֶלֶךְ אֲבִים עַל־יְהוּדָה: שְׁלֹשׁ שָׁנִים
 מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם וְשֵׁם אָמוּ מַעֲכָה בַת־אֲבִישָׁלוֹם: וַיֵּלֶךְ בְּכַל־חַטָּאוֹת אָבִיו
 אֲשֶׁר־עָשָׂה לְפָנָיו וְלֹא־הָיָה לָבֹב שָׁלֵם עִם־ה' אֱלֹהָיו כְּלָבֵב דָּוִד אָבִיו: כִּי לִמְעַן
 דָּוִד נָתַן ה' אֱלֹהָיו לוֹ נִיר בִּירוּשָׁלַם לְהַקִּים אֶת־בְּנוֹ אַחֲרָיו וּלְהַעֲמִיד
 אֶת־יְרוּשָׁלַם: ... וּמִלְחָמָה הָיְתָה בֵּין־רְחִבְעָם וּבֵין יִרְבְּעָם כְּלִימִי חַיִּיו: וַיִּתֵּר
 דְּבָרֵי אֲבִים וְכִלְאֲשֶׁר עָשָׂה הֵלֹא־הֵם כְּתוּבִים עַל־סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי
 יְהוּדָה וּמִלְחָמָה הָיְתָה בֵּין אֲבִים וּבֵין יִרְבְּעָם: וַיִּשְׁכַּב אֲבִים עִם־אֲבֹתָיו וַיִּקְבְּרוּ
 אֹתוֹ בְּעִיר דָּוִד וַיִּמְלֹךְ אֶסָא בְּנוֹ תַחְתָּיו: (מלכים א טו, א-ח)

בתוך תיאור מלכות אביה נכנסת האמירה שלמען דוד השאיר ה' את זרעו מולך בירושלים, אמירה שלכאורה מתאימה יותר לימי רחבעם, בהם התפלגה הממלכה. על פילוג הממלכה מתאים לומר שגם המעט שנותר לא היה אמור להיוותר, אלא בזכות הברית שכרת ה' עם דוד. האיזכור של הברית דווקא בימי אביה דורש הסבר. עוד יותר קשה בהמשך, איזכור מלחמתו של רחבעם עם ירבעם בתוך ימי אביה.

נראה שעירוב מלכויות האב והבן איננו מקרי. ייתכן שהוא נובע מכך שאביה היה חוד החנית במלחמה בירבעם אף בחיי אביו, ואולי אף שימש כמלך בפועל, כשרחבעם נותר רק מלך לשם כבוד.

וכאן נשים לב לעוד סתירה שבין מלכים לדברי הימים בתיאור מלכותם של רחבעם ואביה. בעוד במלכים הם מתוארים כחוטאים גמורים, הרי שבדברי הימים מסופר כי הצדיקים מכל מלכות ישראל עברו ליהודה וירושלים, מלכות רחבעם ואביה, על מנת לעבוד את ה'. גם נאומו של אביה במלחמתו בירבעם מראה לכאורה על מלך נאמן לאלוהיו שמצהיר "ה' אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזָבָנוּ"¹⁶.

בשביל ליישב את כל השאלות, נשים לב לפסוק מפתח:

וַיְהִי כִּהְכִין מְלָכוֹת רְחִבְעָם וַיִּכְחָזְקוּ עָזֵב אֶת־תּוֹרַת ה' וְכִלְיִשָׁרָאֵל עִמּוֹ: (דברי הימים ב יב, א)

כאמור, אביה הוא שניהל למעשה את המלוכה. בכל הנוגע לנאמנותו לה' ציונו של אביה יהיה נמוך ביותר, אך בתפקידו כמלך ללחום את מלחמות עמו, הרי שהישגיו מרשימים ביותר. הוא הפך מדינה קורסת שאוייביה סובבים לה, למדינה עוצמתית ומוקפת בעלי ברית.

¹⁶ דברי הימים ב יג, י. וראה להלן באורך.

המניע של רחבעם ואביה לעזוב את המלחמה בירבעם לא היה הנאמנות לציווי ה' ביד נביאיו, אלא חישוב פרגמטי של עזרתו של שישק לירבעם. חששו של רחבעם משישק התבטא גם בביצורים הרבים המתוארים בכתוב¹⁷, שנבנו להגן מפני הסכנה שקרבה מדרום.

אביה הבין את המצב לאשורו, והיה ברור לו כי ממלכת יהודה זקוקה כעת לתמיכתם של נביאי ה'. לשם כך הוא נענה לדברי שמעיה ופרש מן המלחמה, וכבונוס הוא הצליח בכך לסכסך בין שישק לירבעם, כפי שהבאנו לעיל מדברי הרב יהודה אליצור. לעומת זאת, כאשר שישק תקף את ירבעם, רחבעם ואביה לא נקפו אצבע להצילו, ומסתמא אף בירכו על שזכו ונעשית מלאכתם בידי אחרים.

בשלב השני עמל אביה לפרק את הבריתות המרכיבות את הקואליציה נגד יהודה, באמצעות כריתת בריתות עם השכנים. עדות לכך ניתן למצוא בדברי בנו של אביה, אסא, שאומר לְפִן הַדָּד בֶּן טַבְרֶמֶן בֶּן חֲזִיוֹן, מֶלֶךְ אֲרָם: "בְּרִית בְּיָנִי וּבְיָנֶךָ בֵּין אָבִי וּבֵין אָבִיךָ"¹⁸. הצלחתו של נין המלך שנלחם כה רבות בארמים להפוך לבעל בריתם, היא הישג ראוי לציון. עליה לבדה מגיע לאביה את מלוא ההכרה כמלך מוצלח (מבחינה חומרית).

זוהי גם התשובה לסתירה בין הכתובים שמספרים על מלחמה בין רחבעם לירבעם, לפסוקים שמספרים על נסיגת רחבעם מתכניות המלחמה. בשלב הראשון אכן ביטל רחבעם את תכנית המלחמה, אך משהוסר האיום העיקרי עם מות שישק, ולאחר הצלחת קרב הבלימה המדיני, פתחה מלכות יהודה בסדרת מלחמות עקובה מדם נגד ירבעם, שמטרתה להשיב את ישראל כולה לשליטת בית דוד.

כאן ניתן לראות שוב את חכמתו של אביה ואת יכולתו לגייס לצידו את יראי ה'. הוא הבין כי נקודת התורפה של ירבעם היא עגלי הזהב אשר עשה, וסטייתו מתורת ישראל. הוא צפה בהתמרמרות הגדולה בקרב נאמני ה' מבני עשרת השבטים, וכשיצא למערכה בירבעם, הוא פונה ישירות לאנשי עשרת השבטים:

הֲלֹא לָכֶם לְדַעַת כִּי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נָתַן מִמְלָכָה לְדָוִד עַל־יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם לֹא וּלְבָנָיו בְּרִית מְלַח: ... וְעַתָּה אַתֶּם אֹמְרִים לְהִתְחַזֵּק לְפָנַי מִמְלַכְתְּ ה' בְּיַד בְּנֵי דָוִד וְאַתֶּם הֲמוֹן רָב וְעַמְּכֶם עֲגָלֵי זָהָב אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְרָבֵעַם לְאֱלֹהִים: הֲלֹא הִדְחַתֶּם אֶת־כֹּהֲנֵי ה' אֶת־בְּנֵי אֶהֱרֹן וְהִלּוּיִם וַתַּעֲשׂוּ לָכֶם כֹּהֲנִים כְּעַמֵּי הָאָרְצוֹת

¹⁷ דברי הימים ב יא, ו-יב.¹⁸ מלכים א טו, יט.

כִּלְהֵבָא לְמַלְא יְדוּ בְּפִר בְּרִבְקָר וְאִילִם שְׁבַעָה וְהָיָה כְהֵן לְלֹא אֱלֹהִים: וְאֲנַחְנוּ
 ה' אֱלֹהֵינוּ וְלֹא עֲזַבְנָהוּ וְכִהְנִים מְשָׁרְתִים לֵה' בְּנֵי אֶהְרֹן וְהַלְוִיִּם בְּמִלְאֶכֶת:
 וּמִקְטָרִים לֵה' עֲלוֹת בְּבִקְר־בְּבִקְר וּבְעָרְב־בְּעָרְב וּקְטֹרֶת־סַמִּים וּמַעֲרֶכֶת לְחֵם
 עַל־הַשֶּׁלֶחַן הַטָּהוֹר וּמִנֹּרֶת הַזָּהָב וְנִרְתִּיָּה לְבָעַר בְּעָרְב בְּעָרְב פִּי־שִׁמְרִים אֲנַחְנוּ
 אֶת־מְשָׁמְרֶת ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַתֶּם עֲזַבְתֶּם אֹתוֹ: וְהִנֵּה עָמְנוּ בְּרֹאשׁ הָאֱלֹהִים וְכִהְנִיו
 וְחֲצֹצְרוֹת הַתְּרוּעָה לְהַרְיַע עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל־תִּלְחַמּוּ עִם־ה' אֱלֹהֵי־אֲבֹתֵיכֶם
 כִּי־לֹא תִצְלִיחוּ: (דברי הימים ב יג, ד-יב)

נאִוּמוֹ שֶׁל אַבִּיָּה יוֹצֵר רוֹשֵׁם שֶׁל מֶלֶךְ נֶאֱמָן לֵאלֹהֵינוּ, וְזֶהוּ הַרוֹשֵׁם שֶׁבִּיקֵשׁ אַבִּיָּה לִנְטוּעַ
 אֲנָשֵׁי מַמְלַכַת יִשְׂרָאֵל. וְאִכּוֹן, רַבִּים מִיֵּרֵאִי ה' בְּקֶרֶב עֶשְׂרֵת הַשְּׁבֻטִים, נִטְשׁוּ אֶת
 הַמִּלְחָמָה, נִלְחַמוּ לֵלֹא מוֹטִיבְצִיָּה, אוֹ אִף עִבְרוּ לְצִידוֹ שֶׁל אַבִּיָּה. הַמִּלְחָמָה הַסְּתִימָה
 בְּנִצְחוֹן בְּרוּר שֶׁל אַבִּיָּה:

וַיִּפְנְעוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא וַיִּאָּמְצוּ בְּנֵי יְהוּדָה כִּי נִשְׁעֲנוּ עַל־ה' אֱלֹהֵי
 אֲבוֹתֵיהֶם: וַיִּרְדֹּף אֲבִיָּה אַחֲרֵי יָרְבֵּעַם וַיִּלְכֹּד מִמֶּנּוּ עָרִים אֶת־בֵּית־אֵל
 וְאֶת־בְּנוֹתֵיהֶם וְאֶת־יִשְׁנָה וְאֶת־בְּנוֹתֵיהֶם וְאֶת־עַפְרוֹן [עַפְרָיוֹן] וּבְנֹתֵיהֶם: וְלֹא־עָצַר
 כַּחֲזִירְבָּעַם עוֹד בְּיָמָיו אֲבִיָּהוּ וַיִּגְפָּהוּ ה' וַיָּמָת: (דברי הימים ב יג, יח-כ)

כַּאֲמוּר, אַבִּיָּה לֹא הָיָה מִמַּלְכֵי יְהוּדָה הַכַּשְׂרִים, וְשִׁימוּשׁוֹ בַתּוֹרָה הָיָה לְצִרְכּוֹ בַלְבַּד.
 כַּשְּׁכַבֵּשׁ אֶת בֵּית אֵל הוּא לֹא הֵעֵלָה בַדְעָתוֹ לְבַעַר אֶת הָעֵגֶל, עַלִּיו הַכַּבִּיר מִיֵּלִים רַבּוֹת
 כֹּל כֵּךְ לִפְנֵי הַמִּלְחָמָה.

כַּאֲן, יֵשׁ לָנוּ הַזְדַּמְנוֹת לְרֵאוֹת מַעֲט מַעוֹמֵק הַבְּנֵתִם שֶׁל חַז"ל אֶת הַכְּתוּבִים וְאֶת
 הַמִּסְתַּתֵּר בֵּהֶם, לְאַחַר שֶׁהֵרֵאֵנוּ מֵהַמִּקְרָא כִּי־צַד מַחֲשָׁבוֹן הַמִּקְרָאוֹת עוֹלָה כִּי אַבִּיָּה לֹא
 הָיָה מֶלֶךְ כַּשֵּׁר, וְהַשְׁתַּמֵּשׁ בַּתּוֹרָה כְּקֶרְדוֹם לְחַפּוֹר בָּהּ, הֵנָּה דְבַרֵי חַז"ל 'וְלֹמָה נִיגַף [-]
 אַבִּיָּה – שְׁמַת בַּצְעִירוֹתוֹ] רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר עַל שְׁחִישָׁד [-בִּישׁ] אֶת יִרְבֵּעַם בְּרַבִּים
 [בְּנֵאוֹמוֹ]. רִישׁ לְקִישׁ אָמַר עַל שְׁבִיזָה [בְּנֵאוֹמוֹ] אֶת אַחִיָּה הַשִּׁילוֹנִי וְכִינָהוּ בְּנֵי בַלְיַעֵל.
 וְרַבִּינָן אָמְרִין עַל יְדֵי שְׁבֵאת עֲבוּדָה זָרָה שֶׁל בֵּית אֵל לִידוֹ וְלֹא בִיעָרָה¹⁹.

וְהֵנָּה, כֹּל הַקּוֹרָא אֶת דְּבָרֵיהֶם מִשְׁתוּמָם, וְכִי מָה חֲטָא הוּא לְבִישׁ אֶת יִרְבֵּעַם עַל עוֹוֹן
 עֲבוּדָה זָרָה? אֲבָל לְדַבְרֵינוּ הַדְּבָרִים מֵאִירִים – חַכְמִים יִרְדּוּ לְסוּף דְעָתוֹ וְרֵאוּ שֶׁהִיא זֶה
 לְשֵׁם נִיגוּחַ בַלְבַּד, וְלֹא כוּוֹנָה טוֹבָה הִיתָה בּוֹ, וְלִפִּיכֵךְ 'חֲזַר הַדִּין' שְׁבִישׁוֹ בְּרַבִּים
 לְחִינָם. נְשׁוּב לְסִיּוּם הַמִּלְחָמָה, בָּהּ הַכְּתוּב אֹמֵר "וַיִּגְפָּהוּ ה' וַיָּמָת".

¹⁹ ירושלמי יבמות טז, ג.

ירבעם מת בימי אסא בן אביה, כך שהסיוס המתאר את מות ירבעם תמוה מאד. ובמיוחד לרש"י מבאר: לא שמת מיד, אלא הולך וחסר בעבור המלחמות. כך גם יש לדייק מלשון הפסוק: בימי אביה לא עצר יותר כח, ולאחר מכן ניגף ומת. המפלה הגדולה של ירבעם גרמה שנטש את שכס בה מלך תחילה, ואנו מוצאים את אשתו שבה מאחיה השילוני, שהתנבא על מות בנה אביה, לעיר תרצה²⁰. יתכן עוד, כי הוא נמלט אל עבר הירדן לעיר פנואל, ודבר זה נרמז במלכים: "וַיֵּבֶן יִרְבֵּעַם אֶת־שֶׁכֶם בְּהַר אֶפְרַיִם וַיֵּשֶׁב בָּהּ וַיֵּצֵא מִשָּׁם וַיֵּבֶן אֶת־פְּנוּאֵל":²¹

כשהלכה אשת ירבעם לאחיה על דבר בנה, אמר לה הנביא כי הוא ימות,

וְסָפְדוּ לוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל וְקָבְרוּ אֹתוֹ כִּי זֶה לְבַדּוֹ יָבֵא לְיִרְבֵּעַם אֶל קֶבֶר יַעֲן נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב אֶל ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית יִרְבֵּעַם: (מלכים א יד, יג)

חז"ל אומרים על כך: מאי דבר טוב? רבי זירא ורבי חנינא בר פפא; חד אמר: שביטל משמרתו ועלה לרגל, וחד אמר: שביטל פרדסאות שהושיב ירבעם אביו על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל²².

ביטול משמרתו יובן יותר מאשר ביטול כלל המשמרות, שהרי הוא לא הספיק למלוך. אך בהחלט יתכן, כי ירבעם ש"איננו עוצר כח" ו"ניגף מאת ה'" היה חולה פיזית או נפשית, מה שגרם לבנו להנהיג את הממלכה בחייו ולקבל את ההחלטה להפסיק את המשמרות. מהעובדה שאחיה השילוני משבחו ניתן אולי ללמוד שעשה זאת מתוך יראת ה', אך לצד זה יתכן שגם היכולת להציב משמרות נחלשה מאד בעקבות המפלה הנוראה והערים הרבות שנכבשו.

דמותו של אסא

ביטול המשמרות שצינו חז"ל מוכח מהכתובים עצמם. אביה מלך על יהודה שלוש שנים בלבד, ואחריו עלה למלוכה בנו אסא, שהיה צדיק יותר ממנו. בימיו כבר בטלו המשמרות והתאפשרה העלייה לירושלים, כעולה מהכתוב:

וַיִּקְבֹּץ אֶת כָּל יְהוּדָה וּבְנֵימֶן וְהַגְּרִים עִמָּהֶם מֵאֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וּמְשִׁמֶעוֹן כִּי נָפְלוּ עָלָיו מִיִּשְׂרָאֵל לְרֹב בְּרָאֲתָם כִּי ה' אֱלֹהֵיו עִמּוֹ: (דברי הימים ב טו, ט)

²⁰ וראה במאמרי על אביה ואסא שיפורסם בהמשך א"ה, בו העליתי הצעה כי ירבעם כן מת בח"י אביה, ע"י שם.

²¹ מלכים א יב, כה.

²² מועד קטן כח, ב.

ממלכת יהודה הלכה והתעצמה, ובתוך מספר שנים יכולה לאחד שוב את כל ישראל תחת מלכות בית דוד²³.

את הסכנה הזו זיהה בעשא מלך ישראל והחליט לחדש את המשמרות:

וַיַּעַל בַּעֲשָׂא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עַל יְהוּדָה וַיִּבֶן אֶת הַרְמָה לְבִלְתִּי תֵּת יָצָא וְבָא לְאַסָּא מֶלֶךְ יְהוּדָה: (מלכים א טו, יז)

בעשא כרת ברית עם מלך ארם²⁴, שחש אף הוא מאויים בשנית מהתעצמותה של יהודה. אך אסא שלח שוחד למלך ארם, וגם מלחמה זו הסתיימה בנצחונה של יהודה, תוך שאסא כובש ערים נוספות מישראל.

במצב זה שוב בטלו המשמרות, ועל אחת כמה וכמה שהן לא התקיימו בשנות המלחמות הפנימיות בישראל, וכן בשנות הברית בין יהושפט וביתו לבית עמרי. מרד יהוא בן נמשי סיים את ברית הממלכות, ומאז והלאה חזרו כנראה המשמרות בצורה זו או אחרת.

המלך האחרון שמלך על עשרת השבטים היה הושע בן אלה. הוא לא היה בנו של פקח בן רמליהו שמלך לפניו, אלא מרד בו לאחר מרידתו של פקח בתגלת פלאסר מלך אשור²⁵. תגלת בכתובותיו טוען כי הוא שהמליך את הושע. יתכן שהוא אכן סייע למרידתו, ויתכן כי זוהי התפארות שווא. מכל מקום, בשלב זה נכנע הושע למלך אשור.

מלכותו של הושע מתוארת בכתוב באופן מעורב:

בְּשָׁנֹת שְׁתַּיִם עָשָׂרָה לְאַחֲזֵי מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶלֶךְ הוֹשֵׁעַ בְּרֵאֲלָה בְּשִׁמְרוֹן עַל־יִשְׂרָאֵל תִּשְׁעַ שָׁנִים: וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' רַק לֹא כְּמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו: (מלכים ב יז, א-ב)

בביאור ההסתייגות 'רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו' אמרו חז"ל כי הושע ביטל את המשמרות שהעמיד ירבעם בן נבט²⁶.

²³ ראה סדר עולם רבה פרק טז, שאמרו כי נגזר משמים שבימי אסא תשוב כל הממלכה לבית דוד, אבל הוא קלקל בחטאו.

²⁴ מלכים א טו, יט.

²⁵ מלכים ב טו, כט-ל.

²⁶ גיטין פח, ב.

פירוש זה מוכח מדברי הכתובים במקום נוסף. כשחזקיהו נעשה מלך, בימי הושע מלך ישראל, מספר הכתוב כי הוא שלח שליחים לבני עשרת השבטים וקרא להם לעלות ולהקריב קרבן פסח בירושלים²⁷. כמובן שדבר זה לא היה מתאפשר אם לא שבוטלו המשמרות.

חז"ל²⁸ תמהו מדוע דווקא בעת ביטול המשמרות גלו עשרת השבטים, והשיבו כי על אף שבטלו המשמרות לא עלו ישראל לרגל (כך מפורש בדברי הימים כשמתואר היחס שזכו לו שלוחי חזקיהו: "וַיְהִי וַיִּשְׁחִיקִים עֲלֵיהֶם וַיִּמְלְעֵגִים בָּם"), והיות שכבר לא יכלו ישראל לתלות את חטאם במלכיהם, נחתם גזר דינם.

יתכן להוסיף, כי גם כאן לא היו כוונותיו של הושע טהורות לחלוטין, אלא היה זה כורח המציאות בעקבות המלחמות הפנימיות²⁹ וחולשת ממלכתו. וכן משמע מלשונם שם, שאמרו שהיה עליו להורות לישראל לעלות לרגל ולא עשה כן.

עשרת השבטים גלו ולא שבו עד היום הזה³⁰. ביום שנקבע ליום טוב על ביטול המשמרות, נתפלל ונחכה לקיום הנבואות העתידות:

וְנִקְבְּצוּ בְּנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יַחְדָּו וְשָׁמוּ לָהֶם רֹאשׁ אֶחָד וְעָלוּ מִן הָאָרֶץ כִּי גָדוֹל יוֹם יִזְרְעָאֵל: (הושע ב ב)

דָּבַר אֱלֹהִים כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי אֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי לֹקַח אֶת־עַץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד־אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל [חֲבָרְיוֹ] וְנִתַּתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת־עַץ יְהוּדָה וְעָשִׂיתָם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיַדִּי: וְהָיוּ הָעֵצִים אֲשֶׁר־תִּכְתֹּב עֲלֵיהֶם בְּיַדְךָ לְעֵינֵיהֶם: וְדָבַר אֱלֹהִים כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי אֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי לֹקַח אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֶּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ־שָׁם וְקִבַּצְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל־אֲדָמָתָם: וְעָשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאָרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמְלֶךְ אֶחָד יְהִיָּה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא [יְהִי־ו] עוֹד לְשָׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחָצוּ עוֹד לְשִׁתֵּי מַמְלָכוֹת עוֹד: (יחזקאל לו יט-כב).

²⁷ דברי הימים ב, פרק ל.

²⁸ גיטין שם.

²⁹ ראה מלכים ב, פרק טו.

³⁰ מלבד מעטים שהשיב ירמיהו, כנזכר במגילה יד, ב; ערכין לג, א.